

Metmenu svarstymai apie sovietų Lietuvos mokslą

Šiame darbe pristatoma, tai kas *Metmenu* žurnale buvo rašoma apie sovietinės Lietuvos mokslą, apie akademinį mokslą, vykusį Lietuvos mokslinėse institucijose, kurių tyrinėjimai ir išleisti veikalai buvo apžvelgiami *Metmenyse*. *Metmenu* žurnalas buvo pasirinktas todėl, nes tai buvo lietuvių išeivijos žymiausias kultūrinis žurnalas¹. Besiruošiant šiam darbui buvo peržvelgti visi *Metmenu* numeriai iš 1959 – 1990 m. laikotarpio ir buvo išrinkti straipsniai, kuriuose buvo aptarinėjamas sovietinės Lietuvos mokslas. Tuose straipsniuose buvo apžvelgiami ir tikslieji mokslai (chemija, inžinerija ir kt.) ir humanitariniai/socialiniai mokslai (istorija, literatūrologija, archeologija, pedagogika ir kt.). Šiame darbe buvo labiausiai kreipiamas dėmesys į tai, kaip straipsnių autorių nuomone, Lietuvos mokslą ir mokslininkus veikė ar neveikė sovietinis režimas, taip pat kreipiamas dėmesys į tai kaip autoriai vertino Lietuvos mokslo pasiekimus.

Tikslieji mokslai

Tiksliesiems mokslams Lietuvoje daugiausiai dėmesio skyrė Donatas Šatas (chemikas). *Metmenyse* buvo išspausdinti keturi jo straipsniai pristatantys Lietuvos tikslųjų mokslų padėtį. Jo pirmasis straipsnis, pasirodęs trečiajame *Metmenu* numeryje, buvo apie mokslinius chemijos srities darbus sovietinėje Lietuvoje². Autorius straipsnio pradžioje teigia, jog šį straipsnį rašė, kad išsklaidytų išeivijoje esančią sumaištį dėl Lietuvos pramonės progreso³ ir trumpai apžvelgtų tikrąją chemijos mokslo situaciją Lietuvoje. Autorius šį straipsnį parašė iš informacijos, kurią surinko iš Lietuvoje leidžiamų mokslinių ir techninių leidinių.

D. Šatas pastebi, kad Lietuvos moksliniai ir techniniai leidiniai yra gausūs ir juose palyginti nedaug propagandos, nors sovietinė valdžia juos remia. Taip pat pastebima, kad leidiniuose dominuoja moksliniai darbai iš Lietuvos Mokslų Akademijos įvairių institutų, Vilniaus Valstybinio V.Kapsuko Vardo Universiteto (toliau VVU) ir Kauno Politechnikos Instituto (toliau – KPI). Autoriui susirūpinimą kelia tai, kad kai kuriuose leidiniuose (pvz. *Mokslų Akademijos darbuose*) vyrauja darbai rusų kalba, bet autorius pastebi, kad VVU ir KPI

¹ Šiam darbui buvo planuota apžvelgti ir kitus išeivijos kultūrinius leidinius, bet dėl ribotos šio darbo apimties apsiribota *Metmenu* žurnalu.

² Šatas D., *Moksliniai chemijos darbai okupuotoje Lietuvoje*, *Metmenys*, Nr.3., 1960.

³ Išeivija baiminosi didėjančios Lietuvos ūkio integracijos į Sovietų Sąjungos ūkį ir galimos jaunų Lietuvos techninių specialistų rusifikacijos, nes jų vadovai buvo rusų kilmės asmenys .

leidiniuose rusų kalba parašytų darbų yra mažuma ir dominuoja lietuvių kalba parašyti darbai, bet prie jų yra privalomos santraukos rusų kalba.

D. Šato nuomone, mokslinių darbų lygis yra gan geras, lygintinas su Vakarų universitetuose rašomais darbais, bet jis atkreipia dėmesį į tai, kad skiriasi darbų pobūdžiai: „Vakarų mokyklose atliekami tyrinėjimai yra daugiau teorinio pobūdžio, mokslo atradimų pritaikymas paliekamas įmonių laboratorijoms. Tačiau Lietuvos mokyklos yra glaudžiai susijusios su pramone ir jų personalas naudojamas jei ne gamybos problemoms spręsti, tai bent dirbti srityse, kurios yra svarbios krašto pramonės ugdymui.“⁴ Taip pat pastebima, kad kai kurie JAV moksliniai žurnalai spausdina Lietuvoje leidžiamų darbų santraukos, nors pradėjo tai daryti gan neseniai (tikriausiai tikrai po pasirašytos tarpkultūrinių mainių sutarties tarp JAV ir SSRS)

Autorius pastebi, kad nors Lietuvoje maisto pramonė ir tekstilės pramonė išliko pagrindinėmis Lietuvos pramonės šakomis, bet mokslinių darbų šioms sritims pasirodo ganėtinai nedaug. Taip pat pastebimas nedidelis aktyvumas ir mokslinių darbų skirtų popieriaus ir medžio pramonei bei durpių pramonei. Tuo tarpu mokslinių darbų skirtų statybinių medžiagų tyrinėjimui ir gamybai bei radiotechnikos pramonei pastebimas padidėjimas, anot D. Šato, tai reiškia, kad ateityje šios pramonės šakos Lietuvoje augs⁵.

Kitas D. Šato straipsnis apžvelgia išradėjų ir inžinerijos mokslo padėtį Lietuvoje⁶. Jis naudodamasis informacija, kurią gavo iš Lietuvoje leidžiamo žurnalo „Mokslas ir technika“, kad žurnale vyksta diskusijos, dėl to kaip turėtų inžinerijos studentai mokintis, į ką jie turėtų labiau koncentruotis (norima, kad būtų sustiprintas matematikos dėstymas). D. Šatui tas faktas, kad tokios diskusijos iš vis įmanomos yra labai įdomus: „Toks demokratiškas esamos padėties kritikavimas net ir specialiose mokslinėse srityse Sovietų Sąjungoje yra vengiamas ir priešingas sovietinei santvarkai, kur problemų iškėlimas, kaip ir jų sprendimas, yra aukštesnių institucijų privilegija. Šis liuksusas retkarčiais toleruojamas rusų tautoje, retai tėra leidžiamas nerusiškuose kraštuose.“⁷ Ir tai, kad jaunesnieji pramonės specialistai pasisako atvirai, anot D. Šato, reiškia, kad jie jaučiasi saugiai ir privilegijuotai dabartinėje sistemoje. Taip pat jis pastebi, kad sovietinėje Lietuvoje diskutuojamos problemos, nėra svetimos ir JAV inžinieriams, esą JAV inžinerijos dėstymas taip pat linksta į tai, kad būtų stiprinamos studentų matematikos žinios. D. Šatas todėl teigia, kad kai kurių JAV lietuvių baimė, jog drastiškai skirsis JAV užaugusių lietuvių ir sovietinėje Lietuvoje užaugusių lietuvių mąstymas yra nepagrįsta ir priduria, kad JAV

⁴ Šatas D., *Moksliniai chemijos darbai okupuotoje Lietuvoje*, p. 157.

⁵ Šatas D., *Moksliniai chemijos darbai okupuotoje Lietuvoje*, p. 161 – 162.

⁶ Šatas D., *Inžinierių paruošimas ir išradėjų padėtis okupuotoje Lietuvoje*, Metmenys, Nr.7, 1963.

⁷ Šatas D., *Inžinierių paruošimas ir išradėjų padėtis okupuotoje Lietuvoje*, p. 132 – 133.

lietuvių jaunimas lengviau rastų bendrą kalbą su sovietinės Lietuvos jaunimu negu su senesne JAV lietuvių karta⁸.

Taip pat tame pačiame straipsnyje D. Šatas atkreipia dėmesį ir į sovietinės Lietuvos išradėjų padėtį, lyginama jų padėtis su Vakarų šalių išradėjais. Jis atkreipia dėmesį, tai kaip skirtingai nuo Vakarų šalių, sovietinėje Lietuvoje išradėjas beveik neturi teisių į savo išradimą (Vakarų šalyse plačiai naudojama patentų sistema ir išradėjas ar privati firma, kurioje jis dirba pardavinėja teises į jo išradimą), nes patentų sistema SSRS labai sunku pasinaudoti, o visa pramonė yra valstybinė ir už išradimą išradėjas iš pradžių gauna piniginę premiją, diplomą ir tik vėliau, po jo išradimo realizavimo, jis gauna autoriaus liudijimą ir vienkartinę premiją, kuri gali būti nuo 20 iki 20 tūkst. rublių (priklauso nuo išradimo ekonominio efekto ir kitų dalykų⁹). Taip pat už reikšmingus išradimus gali būti paskiriami ir akademiniai laipsniai, įvairios lengvatos, ordinais ir pan. D. Šato nuomone skatinimas premijomis, lengvatomis, ordinais ir pan. SSRS yra būtinas, nes kitaip nėra suteikiama atitinkama paskata išradėjams kurti.

Trečias D. Šato straipsnis *Metmenyse* apie tiksluosius mokslus Lietuvoje pasirodo vienuoliktajame *Metmenų* numeryje¹⁰. Jis iš pat pradžių išskiria tris mokslo sritis, kuriose Lietuvos mokslininkai dirba ilgą laiką ir apie jų pasiekimus jose jau pasklidęs garsas ir Vakaruose, tai: elektrochemijoje - galvaninės dangos, spektroskopijoje - atominė struktūra, ir matematikoje - tikimybių teorija. Anot D. Šato, šios tyrinėjimų kryptys Lietuvos mokslininkams nebuvo primestos Maskvos, bet pasirinktos savarankiškai, pagal šiems tyrimams vadovaujančių asmenų profesinius sugebėjimus ir asmeninę iniciatyvą¹¹. Nors D. Šatas ir pripažįsta, kad Lietuvos mokslininkai turėjo gauti pritarimą ir paramą iš sovietinės sistemos, kad galėtų savo tyrimus vystyti. Taip pat autorius aptaria ir kitas mokslų sritis, kurios Lietuvoje vystomos, bet dar nepasiekusios tokio lygio kaip anksčiau minėtosios, tai: biologijoje - biologiškai aktyvių chemikalų sintezė bei jų aktyvumo išbandymas, ypač ieškant medžiagų, tinkančių vėžiui gydyti, atmosferos fizikoje - atmosferos radioaktyvumo tyrinėjimas, chemijoje - seleno ir sieros savybių tyrimas ir kt. Išskiriamos ir mokslo sritys, kurių reikšmė sumažėjusi ir kurioms tyrimų pasirodo mažiau nei anksčiau, tai: statybinių medžiagų tyrimai, agrokultūra ir geologija.

D. Šatas šiame straipsnyje aptaria ir sovietinės propagandos įtaką tiksliesiems mokslams. Jis pripažįsta, kad šioje srityje propagandos nėra daug, tačiau jis atkreipia dėmesį į tai, kaip yra vaizduojami nepriklausomos Lietuvos pasiekimai: „Nepriklausomos Lietuvos mokslo ir pramonės pažangos traktavimas nėra skirtingas nuo šio laikotarpio kitų sričių traktavimo. Mokslininkams ir inžinieriams būdingas objektyvumas pametamas ir šio laikotarpio istorija

⁸ Šatas D., *Inžinierių paruošimas ir išradėjų padėtis okupuotoje Lietuvoje*, p. 133

⁹ Šatas D., *Inžinierių paruošimas ir išradėjų padėtis okupuotoje Lietuvoje*, p. 135.

¹⁰ Šatas D., *Tikslieji mokslai Lietuvoje*, *Metmenys*, Nr.11, 1966.

¹¹ Šatas D., *Tikslieji mokslai Lietuvoje*, p. 190.

pristatoma galimai juodžiausiomis spalvomis.“¹² Nors D. Šatas priduria ir tai, kad santūresni mokslininkai nepriklausomos Lietuvos laikotarpį praleidžia ir pradeda nuo 1944 m. Atkreipiamas dėmesys ir tai, kad į Vakarų pasitraukusių mokslininkų pavardes moksliniuose leidiniuose yra vengiama naudoti, bet jų darbais – ne. Į tokį profesinį nesąžiningumą esantį sovietinėje Lietuvoje atkreipė dėmesį ir M. Gimbutienė.

Paskutiniame D. Šato straipsnyje *Metmenyse*, kuris aptarė sovietinės Lietuvos mokslą, nagrinėjamas Lietuvos mokslininkų dalyvavimas tarptautiniame moksle¹³. D. Šatas visų pirma pastebi, kad tarptautiniame moksle Lietuva dalyvauja kaip Sovietų Sąjungos dalis ir reiškiasi per respublikines institucijas, ir nepaisant didelių Lietuvos mokslininkų pasiekimų, Lietuva turi tik vieną SSRS Mokslų Akademijos narį, o Vakaruose apžvelgiant Sovietų Sąjungos mokslininkus lietuviai (ir kitos mažesnės tautos) dažniausiai lieka užmiršti. D. Šatas dar teigia, kad lietuvių mokslininkus varžo jų konservatoriškumas, jie nedrįsta skelbti naujų teorinių teiginių ir apibendrinimų¹⁴. D. Šatas mano, kad lietuvių konservatoriškumas yra įgimtas, kad tai yra tiesiog toks tautinis bruožas, kurį jis pastebi ir išeivijoje. Nors jis ir pripažįsta, kad Lietuvos mokslininkams trūksta laisvės, bei galimybių išvažiuoti į užsienį, bent į mokslines konferencijas, nes mokslininkams visą laiką būnant provincijoje (taip autorius įvardina Lietuvą), jie neįgyja naujų patirčių bei pasitikėjimo savimi. Toliau straipsnyje apžvelgiamos tema, jau anksčiau paliesta ankstesniuose D. Šato straipsniuose: tai Lietuvos tikslųjų mokslų pasiekimai ir jų atgarsiai Vakarų šalyse. O straipsnis užbaigiamas gan įdomia išvada: „Bendrai paėmus, tektų laikyti, kad lietuvių įnašas į pasaulio mokslo pažangą yra apčiuopiamos reikšmės ir tektų sutikti, kad šiuo metu nėra pasiekta nei krašte nei išeivijoje panašaus lygio, panašaus „išplaukimo į tarptautinius vandenis“ jokioje kitoje intelektualinės ar meninės kūrybos srityje.“¹⁵ Ir D. Šato priduriama, kad tai jo nestebina, nes tiksliesiems mokslams visame pasaulyje yra skiriamos didžiulės investicijos ir jis tikisi dar stipresnių Lietuvos mokslininkų pasireiškimo ateityje.

Apibendrinant jo straipsnius galima pasakyti, kad Donatas Šatas manė, jog Lietuvos tikslieji mokslai vystėsi gan gerai, darė mokslinius atradimus, kurie buvo pastebimi ir Vakarų šalyse, nors jis matė ir sovietinės sistemos trūkumus, matė kaip ji varžo mokslininkų judėjimo laisvę, kaip verčia labiau tyrinėti tas sritis, kurios naudingesnės pramonei. D. Šatas sovietinės propagandos tikslųjų mokslų darbuose matė labai nedaug, bet jo nuomone nepriklausomos Lietuvos mokslo istorija buvo pristatoma juodžiausiomis spalvomis.

¹² Šatas D., *Tikslieji mokslai Lietuvoje*, p. 192.

¹³ Šatas D., *Lietuvių mokslininkų dalyvavimas tarptautiniame mokslo judėjime*, *Metmenys*, Nr.14, 1967.

¹⁴ Šatas D., *Lietuvių mokslininkų dalyvavimas tarptautiniame mokslo judėjime*, p. 184.

¹⁵ Šatas D., *Lietuvių mokslininkų dalyvavimas tarptautiniame mokslo judėjime*, p. 189.

Dar vienas asmuo *Metmenyse* apžvelgęs Lietuvos tiksluosius mokslus buvo Jonas A. Bilėnas, jis savo straipsnyje „Akademiniis gyvenimas Lietuvoje“¹⁶ kaip ir D. Šatas taip pat apžvelgia mokslo pasiekimus Lietuvoje, nors matydamas D. Šato įdirbį šioje srityje, jis nekartoja, to ką D. Šatas minėjo savo straipsniuose ir stengiasi pateikti naują informaciją. Jis aptaria ir Lietuvos aukštojo mokslo institucijų augimą, o aptardamas mokslo pasiekimus daugiausiai dėmesio skiria pasiekimams biologijoje, medicinoje, virpesių tyrime, ekonomikoje ir lituanistikoje. Šio straipsnio požiūris į sovietinės Lietuvos mokslą yra gan pozityvus, vienoje straipsnio vietoje net džiaugiamasi, kad lituanistika pritraukia vis daugiau žmonių: „Lietuvių didelis domėjimasis ir noras studijuoti lituanistinius dalykus yra džiugus tiek tautiniu, tiek apskritai kūrybiniu atžvilgiu.“¹⁷ Labiausiai šiame straipsnyje stebina tai, kad autorius jame beveik nemini sovietinės sistemos ir kaip ji varžo kokiu nors aspektu varžo mokslininkus, kaip tai daro kiti šiame žurnale rašę asmenys. J. A. Bilėnas tik nusistebi, kad 1965 m. absoliuti dauguma Vilniaus universiteto studentų priklauso komjaunimui ir retoriškai klausia, ar tai sistemos pasiekimas, ar lietuviai yra tiesiog pragmatiški¹⁸.

Humanitariniai ir socialiniai mokslai

Istorijos mokslo Lietuvoje padėtį apžvelgia V. Trumpa¹⁹. Iš pradžių jis džiaugiasi, kad istorijos mokslas per pastaruosius 10 – 15 metų padarė didelę pažangą ir pasirodė keletas tikrai gerų istorijos mokslinių veikalų. Bet V. Trumpa pripažįsta, kad Lietuvos istorikams istorija sovietinės sistemos buvo primesta nagrinėti marksistiškai, todėl ji ir yra nagrinėjama tendencingai, vengiamos tam tikros problemos (kad istorikai nebūtų kaltinami nacionalizmu), nors priduriama, kad padėtis šiek tiek pagerėjo po Stalino mirties ir destalinizacijos, kai kuriems istorikams buvo leista išvažiuoti į užsienį. V. Trumpa mano, kad Lietuvos istorijos veikalai parašyti neįdomiai ir dėl to kaltina marksistinį metodą, kuriam priimta ieškoti ekonominių, socialinių, politinių ir kultūrinių visuomenės raidos dėsnių ir kuris užgniaužia individuališkumo ir išskirtinumo paieškas istorijoje ir akcentuoja tik dėsnius, žmonių mases ir vadus, kurie jas vedė į priekį²⁰. Nors priekaištaujama ir patiem istorikams: „Aplamai daugelis šiandieninės Lietuvos istorinių veikalų ir studijų parašyti kažkaip nedrąsiai, per daug bijant atsitraukti nuo statistikos lentelių, nuo dokumento raidės, be jokio stilistinio polėkio, be fantazijos, be meninio vaizdo.“²¹ Tai, anot V. Trumpos, irgi prisideda prie istorinių veikalų nepatrauklumo. Kita vertus

¹⁶ Bilėnas J., *Akademinis gyvenimas Lietuvoje*, Metmenys, Nr.22, 1971.

¹⁷ Bilėnas J., *Akademinis gyvenimas Lietuvoje*, p. 180.

¹⁸ Bilėnas J., *Akademinis gyvenimas Lietuvoje*, p. 176.

¹⁹ Trumpa V., *Istorija šiandieninėje Lietuvoje*, Metmenys, Nr.20, 1970.

²⁰ Trumpa V., *Istorija šiandieninėje Lietuvoje*, p. 162.

²¹ Trumpa V., *Istorija šiandieninėje Lietuvoje*, p. 163.

jam atrodo sveikinta yra tai, kad istorikai pradėjo daugiau dėmesio kreipti į miestiečius ir valstiečius, kurie buvo nustumti į šalį ir buvo tyrinėjami daugiausiai kunigaikščiai ir kiti kilmingieji. Taip pat džiaugiamasi, kad Lietuvoje vis daugėja studentų norinčių studijuoti istoriją, anot autoriaus, tai kelias į didesnę sąmoningumą, į sveikesnę realybės pajautimą, į kritiškesnę dabarties vertinimą. Taip pat V. Trumpa šiame straipsnyje trumpai apžvelgia ir pagrindines mokslo institucijas, kuriose tyrinėjama ir dėstoma istorija bei mokslinius periodinius ledinius. Ir straipsnis pabaigiamas keliais patarimais: pirma V. Trumpa mano, kad nereiktų istorikų rūšiuoti į tarybinius ir buržuazinius, nes jei istorikas nuoširdžiai ieško tiesos, jis ir yra tik istorikas, o antra V. Trumpa mano, kad asmeniui norinčiam studijuoti lituanistiką visai būtų gerai nuvažiuoti į Vilnių ir ten tyrinėti archyvus, nes iš J. Kubiliaus ir vieno amerikiečių profesoriaus, kuris lankėsi Vilniuje jis girdėjo gerų dalykų.

Benediktas V. Mačiuka taip pat atskleidžia savo požiūrį į istorijos mokslą Lietuvoje, jis savo „Tarybų Lietuvos valstietija“ recenzijoje parodo savo požiūrį į vieną iš Lietuvos istorijos temų, sovietmečio istoriografiją²². Jis jau recenzijos pradžioje pastebi, kad nors šios knygos skelbiamas tikslas yra moksliskai nušviesti šią istorinę problemą, bet vis tiek ji laikosi Centro komiteto nubrėžtos linijos kaip nagrinėti istorines problemas. B. Mačiuka pastebi, kad šiame veikale, nepriklausomos Lietuvos valstiečių padėtis yra aptariama trumpai, bet ji yra nušviečiama labai neobjektyviai, netiksliai ir jis, norintiems pasidomėti šių laikotarpiu, siūlo kitų autorių darbus. Autoriaus nuomone vokiečių okupacijos laikotarpis taip pat yra apibūdinamas tendencingai, akcentuojamas tik vokiečių išnaudojimas, nors nieko nėra panašaus parašyta apie po jos sekusius pirmuosius pokario metus. B. Mačiukai užkliūna kaip yra vaizduojama kolektyvizacija, anot jo, šiame veikale ji vaizduojama švelniai, beveik kaip savanoriškas procesas, nors nėra minima kaip ji vyko, kiek žmonių ji palietė ir kas atsitiko tiems kurie jai priešinosi. Bet jis pripažįsta, kad šiame veikale gan objektyviai nušviečiami po kolektyvizacijos sekę sunkumai: „Gan atvirai ir tiksliai pristatomi po to iki 1958 metų tebesitęsę sunkumai bei problemos bandant kolūkinę (kolchozinę) santvarką Lietuvos kaime realiai įgyvendinti. [...] Šie skyriai (pp. 121- 165) yra vieni iš tiksliausių valstietijos 1950-58 m. darbo ir gyvenimo realių sąlygų aprašymų.“²³ Nors ir priduriama, kad vengiama šiame veikale į istorinę analizę jungti partijos politikos klaidas, kurios ir nulėmė nemažai sunkumų. B. Mačiuka sukritikuoja ir antrąją šio veikalo dalį, kuri yra skirta Lietuvos valstietijai nuo 1959 iki 1975 m.. Jo nuomone, šioje dalyje pernelyg akcentuojamas Brežnevo valdymo laikotarpio laimėjimai nevenigiant šiam laikotarpiui priskirti ir ankstesnio laikotarpio laimėjimų, anot B. Mačiukos, taip tikriausiai buvo

²² Mačiuka B.V., *Lietuvos kaimas sovietinėje istoriografijoje*, Metmenys, Nr.42, 1981.

²³ Mačiuka B.V., *Lietuvos kaimas sovietinėje istoriografijoje*, p. 159.

padaryta dėl politinių priežasčių²⁴. O tuometinės Lietuvos kaimo demografinės bei kitos problemos yra ignoruojamos. Apibendrinamas šį veikalą B. Mačiuika jį vertina kritiškai: pasigenda objektyvumo, platesnio žvilgsnio į tai kas bandyta ir buvo nuveikta, pasigenda klaidų nagrinėjimo, jų pristatymo platesniame kontekste, mano, kad pernelyg akcentuojami laimėjimai ir kad pristatomi tik politinei linijai palankūs faktai²⁵. Taip pat jis mano, kad būnant Sovietų Sąjungoje galima parašyti geresnį veikalą ir jis pamini vieną veikalą išleistą Rusijoje, kuriame jo nuomone drąsiau tyrinėjamos problemos.

Archeologijos padėtis iš dalies buvo apžvelgta Marijos Gimbutienės, ji savo požiūrį į Lietuvos archeologiją atskleidė knygos „Lietuvos archeologijos bruožai“ recenzijoje²⁶. Iš pradžių autorė šią knygą įvertina gan gerai, teigdama, kad ši didelė knyga apžvelgianti visus priešistorinius laikotarpius neblogai iliustruoja Lietuvoje rastus archeologinius paminklus. Bet M. Gimbutienė smarkiai sukritikuoja šios knygos autorius, kaltindama juos neetišku elgesiu: „Tekstas surašytas taip, lyg visa, kas padaryta, yra visų pirma tik pastarųjų metų vaisiai, nors naudojamosi darbais, spausdintais Nepriklausomoje Lietuvoje ar Vakaruose, juos nutylint ir jokiū būdu neminint nei dr. J. Puzino, nei M. Gimbutienės, nei vokiečių ar skandinavų mokslininkų pavardžių.“²⁷ Taip pat M. Gimbutienė pabrėžia, kad šios knygos autoriai (P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė ir A. Tautavičius) ir kituose savo darbuose pasižymi mokslinės etikos stoka, nors pastebi tendenciją, kad tarp sovietinių archeologų tokio elgesio atvejų mažėja. M. Gimbutienė, kaip problemas išvelgia ir tai, šioje knygoje nėra apžvelgiamos didesnės Lietuvos proistorės tyrinėjimo problemos, siejančios Lietuvą su Europos kultūra, taip pat menkai paliestas priešistorinis menas ir religija. Nors M. Gimbutienė pastebi ir tai, kad santykius su rusais yra stengiamasi išskelti, net ir tada, kada jų ir nebuvo. M. Gimbutienė šios knygos autorius šiek tiek ir užjaučia: „Suprantama, kad sunku rašyti objektyvią Lietuvos proistorę, nenukrypstant nuo marksizmo leninizmo mokslo ir neižeidžiant "vyresnio brolio", nors ir aprašyti archeologinius radinius daug lengviau negu liesti bet kurią Lietuvos istorijos problemą.“²⁸ Nors tuoj po šių žodžių ji sukritikuoja knygos autorius dėl jų bandymo klasifikuoti priešistorės laikotarpius pagal tenykštę socialinę struktūrą, teigdama, kad tokia klasifikacija yra tiesiog netiksli. O recenzijos pabaigoje M. Gimbutienė pabrėžia: „Archeologija negali būti nei buržuazinė, nei sovietinė, nei nacionalinė. Ji tik gali būti "archeologija", besiremianti objektyviomis mokslo tiesomis.“²⁹

²⁴ Mačiuika B.V., *Lietuvos kaimas sovietinėje istoriografijoje*, p. 160.

²⁵ Mačiuika B.V., *Lietuvos kaimas sovietinėje istoriografijoje*, p. 162.

²⁶ Gimbutienė M., *Lietuvos archeologijos bruožai*, Metmenys, Nr.5, 1962.

²⁷ Gimbutienė M., *Lietuvos archeologijos bruožai*, p. 168.

²⁸ Gimbutienė M., *Lietuvos archeologijos bruožai*, p. 169.

²⁹ Gimbutienė M., *Lietuvos archeologijos bruožai*, p. 171.

Genius Procuta apžvelgia pedagoginius ir psichologinius mokslus sovietinėje Lietuvoje savo straipsnyje 23-jame *Metmenų* numeryje³⁰. Straipsnis pradedamas trumpa šių mokslų sovietinėje Lietuvoje istorija ir mokslinių institucijų, kurios užsiima šių mokslų tyrinėjimų apžvalga. Toliau nagrinėdamas šių mokslų sovietinėje Lietuvoje padėtį G. Procuta pastebi, kad Lietuvoje šių mokslų raida yra atsilikusi nepaisant didelio valdžios dėmesio jiems ir G. Procutos nuomone tai atsitiko dėl šių priežasčių: „[...] nes nuo pat savo atsiradimo pradžios pedagogikos sritis buvo ideologų, bet ne mokslininkų rankose. Pedagogika kaip savarankus mokslas greit išnyko ir tapo ideologinė priemonė. Pedagogikos objektas ir subjektas — konkretus individas su specifine fiziologine ir psichologine sandara ir poreikiais tapo pakeistas politine visuomenine abstrakcija — kolektyvu. Sovietinė mokykla ėmė auklėti ir mokyti ne mokinius, bet kolektyvą.“³¹ Taip pat G. Procuta pastebi, kad komunistinį žmogų formuoja net tik visa švietimo sistema ir jaunimo organizacijos, o ir komunikacinės priemonės, visuomeninės ir kultūrinės institucijos. O toks beatodairiškas ideologijos mokymas, anot G. Procutos, palieka mažiau laiko mokinių dalykiniam paruošimui ir tai gali atsilipti santvarkos ekonominiam, kariniam ir kultūriniam pajėgumui³². Taip pat autorius nėra įsitikinęs ir ideologinių priemonių efektyvumu formuojant komunistinį žmogų. Kaip problemas G. Procuta išvelgia tai, kad pedagogams trūksta mokslinės literatūros lietuvių kalba, jų ryšiai idėjų pasikeitimui su kitų Rytų bloko šalių pedagogais yra menki ir tai, kad pedagogus ir pedagogikos mokslininkus pernelyg varžo ideologai.

Liūto Mockūno „Lietuvių literatūros kritikos“ recenzijoje galima išvelgti jo nuomonę apie sovietinės Lietuvos literatūrologiją³³. Apžvelgdamas šios knygos išanginius straipsnius, kurie yra parašyti marksistiniu metodu, L. Mockūnas siūlo nekreipti dėmesio į propagandą juose ir nebijoti marksistinio metodo, nes jo nuomone objektyvaus metodo nėra, o ir marksistinis metodas turi savų privalumų (jis akcentuoja luomų santykius ir literatūrinius reiškinius vertina istorinėje perspektyvoje). Nors jis pripažįsta, kad marksistinis metodas netinka nagrinėjant nepriklausomos Lietuvos literatūros kritiką, nes net ir kairiųjų trečiafrontininkų kritikoje klasių kova nebuvo akcentuojama, nors tą ir labai bando rasti šios knygos sudarytojai³⁴. L. Mockūnui buvo įdomu ir sužinoti, ar šioje knygoje nebuvo praleisti nekairiųjų pažiūrų žmonės bei rašytojai pasitraukę į Vakarus ir jis nustemba pamatęs, kad praleistas tik J. Ambrazevičius – Brazaitis bei į tautininkų spaudą rašę kritikai (nors dėl jų neįtraukimo nepergyvena), nors L. Mockūnas suabejoja reikalingumu įtraukimo tų marksistinių kritikų, kurie rašė Sovietų Sąjungoje 1939 –

³⁰ Procuta G., *Pedagoginių ir socialinių mokslų padėtis Lietuvoje*, Metmenys, Nr.23, 1972.

³¹ Procuta G., *Pedagoginių ir socialinių mokslų padėtis Lietuvoje*, p. 168.

³² Procuta G., *Pedagoginių ir socialinių mokslų padėtis Lietuvoje*, p. 169.

³³ Mockūnas L., *Kritikos istorija, istorijos kritika*, Metmenys, Nr. 27, 1974.

³⁴ Mockūnas L., *Kritikos istorija, istorijos kritika*, p. 142.

40 m. , nes jo nuomone jų raštai buvo menkaverčiai³⁵. Nepaisant šių trūkumų L. Mockūnas „Lietuvių literatūros kritiką“ vertina gan gerai, mano, kad jos autoriai atliko didelę kompiliacijos ir klasifikacijos darbą ir laiko šią knygą dideliu įnašu į lietuvišką kultūrą, nors jo nuomone tokia knyga nebūtų galėjusi išeiti, jei nebūtų įvykusi destalinizacija. Kita šio straipsnio dalis yra skirta literatūros kritikos išėivijoje aptarimui, todėl šiame darbe nagrinėjama nebus.

Filosofiją Lietuvoje apžvelgia Algis Mickūnas³⁶ ir Vincas Trumpa³⁷. Tai gan vėlyvi straipsniai, 1986 m. todėl juose galima išvelgti pasikeitimų sovietinėje sistemoje mokslo atžvilgiu. Algis Mickūnas savo straipsnyje pristato sovietinėje Lietuvoje vyraujančias filosofijos sroves, jų tendencijas, pagrindinius filosofus, kurie prie jų dirba, šiame straipsnyje sovietinė sistemos įtaka nėra vertinama, ji šiame straipsnyje net nėra minima, sunku paaiškinti, kodėl taip yra, galbūt autorius nekreipė į ją dėmesio. Šiaip Lietuvos filosofijos pasiekimai vertinami gerai, akcentuojama, kad filosofai Lietuvoje yra susipažinę su naujausiais darbais šioje srityje atliktais Vakarų Europoje ir JAV. Nors pastebima, kad Lietuvoje tarp filosofų nėra bendros filosofinės krypties, o ir Lietuvos filosofų polemizacinės tendencijos yra priešingos esančioms Vakaruose³⁸.

Vincas Trumpa vertina A. Sverdiolo knygą „Kultūros filosofija Lietuvoje“. V. Trumpa labai gerai įvertino šį veikalą kuris jo nuomone, gerai atspindi kultūros filosofijos raidą Lietuvoje, ypač pastarųjų metų, kai kultūros filosofija vėl suklestėjo, nors iki tol ji buvo primiršta, galbūt net pačios sovietinės sistemos užgniaužta. Taip pat jo nuomone, šiame veikalė kruopščiai ir objektyviai (neideologizuotai) yra nagrinėjami tokie tarpukario ir išėivijos filosofai, kaip S. Šalkauskis, A. Maceina ir A. Jakštas – Dambrauskas. V. Trumpa atkreipia dėmesį į A. Sverdiolo įdarbį, teigdamas, kad jis prie šios temos dirba jau dešimtmetį. Taip pat V. Trumpa pastebi net tokią, jo nuomone reikšmingą, smulkmeną, kad A. Sverdiolas cituodamas kultūros filosofus, žodį „Dievas“ rašė iš didžiosios raidės³⁹, nekeisdamas originalo. Tai tikriausiai rodė, kad tuo metu cenzūra moksliniuose leidiniuose, jau buvo šiek tiek susilpnėjusi.

Apibendrinant, galima teigti, kad straipsnių apie sovietinės Lietuvos socialinius ir humanitarinius mokslus autoriai, šiuos mokslus mato, kaip labiau suvaržytus sovietinės sistemos, kaip labiau paveiktus propagandos ar verčiamus tarnauti propagandai, nors daugelio sričių mokslų pasiekimus atpažįsta ir įvertina kaip naujus ir reikšmingus.

³⁵ Mockūnas L., *Kritikos istorija, istorijos kritika*, p. 144.

³⁶ Mickūnas A., *Kad tik ne žmogus: filosofija dabartinėje Lietuvoje*, Metmenys, Nr.51, 1986.

³⁷ Trumpa V., *Kultūros filosofijos suklestėjimai Lietuvoje*, Metmenys, Nr.51, 1986.

³⁸ Mickūnas A., *Kad tik ne žmogus: filosofija dabartinėje Lietuvoje*, p. 160.

³⁹ Trumpa V., *Kultūros filosofijos suklestėjimai Lietuvoje*, p. 164.

Išvados:

1. *Metmenų* žurnale esantys straipsniai Lietuvos mokslą apžvelgia objektyviai: mato ir jo pažangą, bet tuo pačiu ir mato ir kaip jį varžo sovietinė sistema, kaip truko jam vystytis ta kryptimi kurios galbūt norėtų Lietuvos mokslininkai. O propagandos ir sovietinės sistemos poveikis labiau pastebimas humanitariniuose ir socialiniuose moksluose, tiksluosiuose moksluose tokio poveikio pastebima mažiau.

2. Straipsniuose Lietuvos mokslininkų atradimai dažniausiai pripažįstami kaip nauji ir vertingi (nepaisant sovietinės sistemos sukeltų trūkumų darbuose), o kai kurie tikslųjų mokslų pasiekimai pripažįstami kaip pasiekę Vakarų šalių lygį.

Šaltinių ir literatūros sąrašas:

Šaltiniai:

1. Bilėnas J., *Akademinis gyvenimas Lietuvoje*, Metmenys, Nr.22, 1971.
2. Gimbutienė M., *Lietuvos archeologijos bruožai*, Metmenys, Nr.5, 1962.
3. Mačiuika B.V., *Lietuvos kaimas sovietinėje istoriografijoje*, Metmenys, Nr.42, 1981.
4. Mickūnas A., *Kad tik ne žmogus: filosofija dabartinėje Lietuvoje*, Metmenys, Nr.51, 1986.
5. Mockūnas L., *Kritikos istorija, istorijos kritika*, Metmenys, Nr. 27, 1974.
6. Procuta G., *Pedagoginių ir socialinių mokslų padėtis Lietuvoje*, Metmenys, Nr.23, 1972.
7. Šatas D., *Moksliniai chemijos darbai okupuotoje Lietuvoje*, Metmenys, Nr.3, 1960.
8. Šatas D., *Inžinierių paruošimas ir išradėjų padėtis okupuotoje Lietuvoje*, Metmenys, Nr.7, 1963.
9. Šatas D., *Tikslieji mokslai Lietuvoje*, Metmenys, Nr.11, 1966.
10. Šatas D., *Lietuvių mokslininkų dalyvavimas tarptautiniame mokslo judėjime*, Metmenys, Nr.14, 1967.
11. Trumpa V., *Istorija šiandieninėje Lietuvoje*, Metmenys, Nr.20, 1970.

12. Trumpa V., *Kultūros filosofijos suklestėjimai Lietuvoje*, Metmenys, Nr.51, 1986.